

העיתון *La Solidaridad Ovradera* ורוח הסולידריות של העובדים

רישאר איזן

תרבות יהודית-ספרדית בסלוניקי

בסלוניקי, כמו בכל הקהילות היהודיות של תורכיה, נוסדו במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה בתי ספר "מודרניים" בידי יריביהם של הרבנים. בתי הספר האלה, בלשון הספרדית-יהודית, לדינו, לשון שהייתה נגישה לכול, היו מעורבים גם בפעילויות שנועדו לעורר את הציבור לתיקון מידות, לחנך אותו ולהעשיר את ידיעותיו. דניאל קרלייה כתבה: "עבודות רבות הוקדשו לעגה המדוברת של הספרדית-יהודית ולדיאלקטים השונים שלה. מחקרים כמו אלה של מריוס סאלה,¹ של מקס לאופולד וגנר,² של סינתיה קרוז³ ושל פול בנישו⁴ הם מקור לא אכזב למידע, וחרף היותם ישנים הם מתארים באופן שלם את הניבים השונים של הספרדית-יהודית"⁵. לאון למוש סיפק ב-1907 תיאור כללי טוב של הספרדית-יהודית של סלוניקי.⁶ אף שלעיתים הערותיו אינן מדויקות ואף שאין הוא פילולוג, מאמרו בהיר וחשוב. ספרו של יוליוס זובק כולל רשימה ארוכה של מילים מסלוניקי (בכתיב פונטי), שיכולה לשמש בסיס להשוואה בין הניב הספרדי-יהודי של סלוניקי לבין אלה של איסטנבול ושל בוסניה.⁷ עם זאת, היעדרו של מפתח עניינים הפך את העיון בשני הספרים קשה למדי. ניתוח דקדוקי קצר אך מדויק של שפה יהודית זו, שנשען על דוגמאות מכתבים, יש במאמרו של דיטר סימון.⁸ מחקרים אחרים של סינתיה קרוז⁹ ושל חיים וידאל ספיחה¹⁰ מאפשרים להכיר טוב יותר את הספרדית-יהודית של סלוניקי. "חילונים" תרגמו יצירות מצרפתית ומעברית, ספרי היסטוריה, ביוגרפיות של אישים מפורסמים, פזמונים, סיפורי מסע, מחזות, ומדי פעם חיבורים בנושאי היגינה, אסטרונומיה, ידיעת הטבע, פילוסופיה, כמו גם ספרים העוסקים בקריאה בכף יד עבור הלהוטים אחר העל-טבעי.

הסוציאליסטים היהודים ו"הסולידריות של הפועלים"

בתי הספר זכו לעידוד רב בעיתונות. שורה של עיתונים וביטאונים הוציאה לאור יהדות סלוניקי, שהיו בה זרמים חברתיים שונים. בשנים 1911-1912 יצא לאור בעיר העיתון *La Solidaridad Ovradera* (הסולידריות של הפועלים) מטעם החטיבה היהודית של הפדרציה הסוציאליסטית בעיר. עיתון זה, בשפה הספרדית-יהודית, הופיע מדי יום שישי. הוא נדפס בכתב רש"י ללא ניקוד, ומדי פעם כלל גם מאמרים בבולגרית ובצרפתית (שפה שנחשבה ליוקרתית). הנושאים שנדונו בעיתון היו קשורים לאירועים בהיסטוריה של

סלוניקי. כאשר העיר הייתה עדיין לויאלית לאימפריה העות'מאנית התקבל בה קבלת פנים הסולטאן מהמט החמישי רשאד (-1844 1918),¹¹ שעלה על כס המלוכה ב-1909, בחום. במהלך ביקורו בסלוניקי ב-1911, ראה השליט מבעד לחלונות הקונק¹² את מצעד התושבים שבאו להפגין את נאמנותם לו. אף על פי כן כתב פול ריזל (שם העט של ז'וזף נחמה) כי "סלוניקי אינה אוהבת את השלטון. היא מגנה אותו בפה מלא על אוזלת ידו, על עיוורונו ועל אכזריותו. ידיעות המגיעות משם מלמדות שהבריונות שם פורחת מתמיד. חטיפות שולטות כמו בתקופתו הרעה יותר של [עבדול] חמיד; 245 כנופיות שולטות בשטחה של מקדוניה: כנופיות בולגריות, יווניות, סרביות, תורכיות"¹³. עוד כתב ריזל:

לאחר הפוגה מתרחש לא פחות מטבח. צ'טאדים, קומטיג'ים, אנטארטים¹⁴ וסתם רוצחים שכירים מפילים אימה על הארץ. הבולגרים, כתמיד, משתמשים בטרור כדי לעורר את תשומת לבו של אירופה. הם משיגים את מטרם. פצצה התפוצצה במסגד בשטיפי 300 בולגרים נטבחו (4 בספטמבר 1911) בתור פעולת תגמול. חוסר הביטחון רב. כל מסילות הברזל מאובטחות על ידי הצבא. האיכר זורע, קוצר ובוצר, וסביבו אנשים חמושים ששומרים עליו. הוא עצמו דרוך לקלוט כל רחש. הרמז הקל ביותר לסכנה יגרום לו לשאת את רגליו ולהימלט על נפשו, שכן חייו תלויים מנגד.¹⁵

לידתו של הסוציאליזם בארצות הבלקן, סוציאליזם שהתיימר להיות רפובליקני ופאן-עות'מאני, אירעה שנים מעטות קודם לשנת 1911.¹⁶ גם אם הוצג והתקבל ככזה, כלומר כפאן-עות'מאני, אותו סוציאליזם גרם לכאורה לשינוי עצום "בפוליטיקה של אזור זה והביא עמו שיפור בתנאי החיים של כל העמים שחיו [באזור], במיוחד של היהודים"¹⁷. הרעיונות הסוציאליסטיים חדרו לתורכיה בסוף המאה התשע-עשרה. בקונגרסים שנערכו במסגרת האינטרנציונל הסוציאליסטי השתתפו נציגים משתי המפלגות הארמניות: הפדרציה המהפכנית הארמנית (ד'שֶׁנְקֶצוּטִיֶוֹן) והמפלגה הסוציאל דמוקרטית ההנצ'קית (הנצ'ק), שהיו מיוצגות בתורכיה. הסוציאליסטים הבולגרים קנו לעצמם תומכים רבים בקרב המהגרים המקדונים שבתורכיה. שלטון הטרור של עבדול חמיד השני (1842-1918)¹⁸ הביא לידי כך שערב מהפכת התורכים הצעירים ב-1908 הליברלים, הבונים החופשיים, הבורגנים הלאומניים והמהפכנים שבשורות התורכים הצעירים הצטרפו אל הגורמים הסוציאליסטיים.

הפועלים היו יהודים ספרדים. באוגוסט 1908 הפרולטריון של סלוניקי כלל 10,000 פועלים שהועסקו בענפי התעשייה השונים; כמות שווה של אנשים עבדו בבתי חרושת לטבק; ובין 3,000 ל-5,000 איש עבדו בתובלה, בעיקר כסוורים בנמל. הקטגוריה הדינמית ביותר של פרולטריון זה הייתה הקטגוריה של הפועלים בבתי החרושת לטבק, שהתרכזו ביחידות ייצור גדולות. מדו"חות הפדרציה הסוציאליסטית של סלוניקי, שהוצגו בקונגרס הסוציאליסטי הבינלאומי בקופנהגן ב-1910, עולה כי הם היו הראשונים שפיתחו תודעה מעמדית וערכו שביטות בהיקפים לא מבוטלים.

היהודים תרמו לתסיסה הפוליטית הגדולה. היה להם חלק בהתפתחות התודעה הפועלית שהובילה לעריכת שביתות, לכינון של חברות לעזרה הדדית ולהקמתם של איגודים מקצועיים על פי השתייכות מקצועית ולאומית. המטרה הבאה של הסוציאליסטים הייתה לחצות את השלב הסינדיקליסטי ולהגיע לארגון פוליטי תוך יצירת חוג פועלים מאוחד. כמה קבוצות התאחדו כדי להוציא לפועל את התכנית לאיחודם של כל הפועלים, בלא הבדל לאום, לארגון סוציאליסטי אחד. מדובר באיגודים מקצועיים של חברת הטבק הממשלתית (רז'י) בניהולו של סמואל סאודי, של הדפסים בהובלתו של אברהם בן ארויה, ושל החייטים בהנהגת אברהם חסן. מנהיגים אלה הצליחו למשוך אל הפדרציה הסוציאליסטית של סלוניקי סוציאליסטים מוסלמים, קבוצה קטנה של מיליטנטים יוונים וכן קבוצה של מקדונים שהפכו את הפדרציה לארגון רבי-לאומי.

עיתונות יהודית-ספרדית בסלוניקי

העיתון הסוציאליסטי *La Solidaridad Ovradera*, שלדברים שנכתבו בו הייתה נגיעה להקשר החברתי והפוליטי, אינו העיתון הראשון בשפה הספרדית-יהודית שיצא לאור בסלוניקי. הראשון היה *El Lunar* (אור הירח), פרסום חודשי שהוציא לאור סעדי הלוי (לוי), ועורכו הראשי היה יהודה נחמה. משך הופעתו היה קצרצר. מעיתון זה ראו אור שלושה גיליונות בלבד – באוקטובר, בנובמבר ובדצמבר 1864. אף על פי כן אברם גלנט טוען שהעיתון היה קיים עד 1867.²³ מדובר באסופה אנציקלופדית המורכבת מקטעים שנלקחו מפרסומים שונים בנושאים של ידע כללי, היסטוריה, מסחר, פולקלור ונפלאות הטבע. בין 1869 ל-1874 הופיע העיתון *Selanik* (סלוניקי), שהוכר על ידי המדינה העות'מאנית ויצא לאור כגיליון חודשי או שבועי בארבע שפות: תורכית, יוונית, ספרדית-יהודית ובלגרית. את החלק בשפה הספרדית-יהודית ערך יעקב עוזיאל. עיתון זה נחשב כנופל ברמתו מהעיתונים בשפה הספרדית-יהודית שראו אור באיסטנבול, באיזמיר ובווינה.²⁴

העיתון האיכותי הראשון בשפה הספרדית-יהודית שיצא לאור בסלוניקי היה *La Epoca* (התקופה) שנוסד בשנים 1874-1875 בידי סעדי הלוי. הוא יצא לאור עד לשנת 1912. יציאתו לאור התאפשרה הודות לפועלו של דוקטור מואיז (משה) אלטיני (1800-1882), שהעמיד לרשות המו"ל את המשאבים הדרושים לרכישה של ציוד הדפסה ועזר לו למצוא עורכים שעבדו בהתנדבות. העיתון היה שופרם של הליברלים ושל תומכי הקדמה.

ב-1897 נוסד *El Avenir* (העתיד), עיתונם של הליברלים ושל תומכי הקדמה, שתמך בציונות. עורך העיתון היה מואיז (משה) אהרון מלאך. עד 1916, שבה חדל מלהופיע, צבר העיתון חשיבות מסוימת

התקופה המשמעותית של התנועה הסוציאליסטית בתורכיה החלה לאחר מהפכת 1908. בתקופה הקצרה המכונה "האביב של מהפכת התורכים הצעירים", באווירה של אופוריה ושל שחרור, הופיעו חוגים וארגונים סוציאליסטיים, איגודי עובדים ועיתוני שמאל.¹⁹ מפלגות המיעוטים הלאומיים שכינו את עצמן "סוציאליסטיות" השתתפו בבחירות הראשונות של 1908. הדשנקצוטיון שלח ארבעה נציגים לפרלמנט התורכי, וההנצ'ק – נציג אחד. בסלוניקי נבחר איש מקדוניה בחסות הסוציאליסטים.²⁰ אולם האביב של מהפכת התורכים הצעירים שאופיין באוריינטציה פוליטית שמאלית היה קצר מועד. ככל שהמהפכה שינתה את אופיה והשתלבה במשטר הישן, כך השתנתה באופן רדיקלי עמדתם של התורכים הצעירים ממפלגת האיחוד והקדמה כלפי השמאל בכלל וכלפי התנועות הלאומיות והסוציאליסטיות בפרט. ההתקפה התחילה בפגיעות במיעוטים הלאומיים: היחידות המהפכניות המקדוניות פורקו מנשקן והמשא ומתן בין הוועד המהפכני המקדוני לוועד המרכזי של מפלגת האיחוד והקדמה על תביעותיהם של האיכרים המקדונים נקטע בפתאומיות. זמן קצר לאחר מכן הגיע תורם של ארגוני הפועלים: שביתות נאסרו, הארגונים הסוציאליסטיים והסינדיקליסטיים נרדפו ואפשרויות הפעולה שלהם נעשו מוגבלות. בתנאים אלה, שתיים מן הקבוצות הסוציאליסטיות החשובות ביותר שלחו דו"חות אל האינטרנציונל הסוציאליסטי כדי לעורר את דעת הקהל הסוציאליסטית ולבקש מן הקונגרס הבינלאומי, שהיה צפוי להתכנס בקופנהגן ב-1910, לנקוט עמדה ברורה לטובתן.

ב-1909 התארגנו הסוציאליסטים המקדונים בסופיה, באיסטנבול, באדריאנופול ובסלוניקי. מנגנון התיאום הסוציאלי דמוקרטי היה *Rabotniceski Iskra* (הניצוץ הפועלי). התנועה הסוציאליסטית התפתחה בעיקר בסלוניקי, הממוקמת באזור המפגש של אירופה ואסיה – מרכז ימי, תעשייתי ומסחרי גדול, שהיה בה בעת ישות סוציולוגית וכלכלית ייחודית ביותר. בהשפעת התעמולה של הסוציאליסטים הבולגרים בסלוניקי, הוקמה בעיר ב-1908 קבוצה סוציאליסטית בת חמישים חברים. מזכיר הקולקטיב הזה, אברהם בן ארויה, היה יהודי ממוצא בולגרי. הוא הקים בקרב בני דתו מרכז ללימודים חברתיים שהתפתח במהירות וייסד, בשיתוף פעולה עם קבוצה סוציאליסטית בולגרית, את הפדרציה הסוציאליסטית של סלוניקי.²¹ קבוצה זו התארגנה על בסיס עקרונות פדרטיביים במטרה להקיף את כל בני הלאומים שגרו בסלוניקי, אך בפועל מרבית חבריה באו מן הקהילה היהודית של העיר.

על פי סטטיסטיקות לא שלמות, ב-1910 מנתה אוכלוסיית סלוניקי 60,000 יהודים ספרדים, 20,000 מוסלמים, 20,000 דוֹנְמָה (יהודים שהמירו את דתם לאסלאם), 40,000 יוונים, 5,000 סלאבים ו-3,000 אירופים.²² אוכלוסייה זו הייתה מורכבת מקבוצות וממעמדות חברתיים שונים. התפתחות התעשייה גרמה להתפוררות המבנים הקהילתיים ולהיעלמות הריבודים החברתיים שהתבססו על השתייכות אתנית. מגוון העממים והקהילות הכתיב ריבוי של מאפיינים תרבותיים ספציפיים שטמנו בחובם גם הבדלים וקווי ייחוד חברתיים. המבנים החברתיים השתנו מקהילה לקהילה. בדרך זו אפשר להסביר את ההבדלים ואת הקשיים שנבעו מתהליך ההתפוררות בקהילות השונות. בתחילת המאה העשרים העסקים הגדולים, כמו גם התעשייה, היו בידיהם של היהודים הספרדים של סלוניקי. אך גם שני שלישים מן

אל פרטים מאזיזים וזים לה אנונימיות פרימטת דיל לאומדי

נאדריטי ביטחוני

התקנת מערכת ביטחון אנונימית...
 מערכת זו מאפשרת לפרטים להצטרף לרשתות אנונימיות...
 הפרטיות והביטחון הם המטרות העיקריות של המערכת.

פארטי טניקאלה

ליסבון די סוכניסטיסיו
 פארטי טניקאלה...
 המערכת מאפשרת לפרטים להצטרף לרשתות אנונימיות...
 הפרטיות והביטחון הם המטרות העיקריות של המערכת.

לה סולידריות

5. STEIN

מאמצינו

די אה פרימטת דיל לאומדי...
 מערכת זו מאפשרת לפרטים להצטרף לרשתות אנונימיות...
 הפרטיות והביטחון הם המטרות העיקריות של המערכת.

ש. שטאייז

נאדריטי ליקאדאיו אל מאנאן
 אל סול
 קאמא סולא סולא

פרידה א באסו

מדינתו גאנאס פרידה א באסו...
 המערכת מאפשרת לפרטים להצטרף לרשתות אנונימיות...
 הפרטיות והביטחון הם המטרות העיקריות של המערכת.

מדינתו גאנאס פרידה א באסו

מדינתו גאנאס פרידה א באסו...
 המערכת מאפשרת לפרטים להצטרף לרשתות אנונימיות...
 הפרטיות והביטחון הם המטרות העיקריות של המערכת.

של הסוציאליסטים הגרמני הדגול אלכסנדר פארבוס (Parvus), חסיד ותומקלן גלהב של התכנית שאמצה הוועידה הסוציאליסטית הבלקנית הראשונה בבלגרד, ששהה אז זמן רב באיסטנבול, ושל כתבים חשובים אחרים. השפעת הורגשה בסלוניקי, שם שימש מפארת בין פדרציית הפועלים הסוציאליסטית לבין קבוצת המקדונים בהנהגת וסיל גלאווינוב.

מערכת העיתון הדגישה שהעיתון לא ישכח את הקוראות שלו, ושכוכונתו לפרסם למענן שורה של ידיעות ומאמרים בנושאי פמיניזם, האיהו והסוציאליזם וכו'. היא המליצה להן במיוחד לקרוא את הוומן האם של מקסים גורקי³¹ שטורגם מרוסית, ואשר ביקשה מכל העובדים שיש להם דבר מה לדווח לה, לפנות באופן אנונימי לאברהם בן ארויה לצורך מסירת הדיווח בעל פה או לכתוב לו. אברהם בן ארויה היה צעיר מיליטנטי שלימד בבית הספר היסודי. הוא פעיל זמן מה בשורות הסוציאליזם הבולגרי,³² והתיישב בסלוניקי בקיץ 1908. הוא נולד ב-1887 במקום יישוב קטן ליד וידין. לאחר שסיים את לימודיו בתיכון ב-1907, שימש מורה לבולגריית בתיכון היהודי של פלובדי. אברהם בן ארויה דבק בסוציאליזם בעת שהיה תלמיד בתיכון, ועיקר פעילותו הייתה

הקוראים שהעיתון צפוי לצאת כסדרו במשך שנה, לפחות. העיתון ראה את עצמו כ"עיתון לוחמני" שנועד לטפח את רוח הסולידריות בין העובדים ולעודד את האמנציפציה שלהם. אחת ממטרותיו הייתה יידוע הקוראים בכל פעילות פועלית, פוליטית וסנדקליסטית באירופה ובתורכיה. מייסדיו הצעירו שמטרתם, כפי שנרמז משם העיתון, היא הסולידריות, כלומר האיחוד והאחוה בין העובדים, בלא הבדל מעמד או דת. הם רצו: (1) להגן על מעמד הפועלים נגד המנהלים שמנצלים אותם; (2) לטפח את השוויון ואת החירות שהחוקה מעניקה לכל האזרחים; (3) לקדם חקיקה של חוקים לטובת העובדים, כמו הזכות להקמת איגודים מקצועיים, הזכות להתארגנות וזכות השביתה; (4) לשיפור מצבו; (5) להפיק את עקרונות התורה הסוציאליסטית בקרב העם כולו, ו(6) להתחרות בעיתונות הקפיטליסטית.²⁹

בגיליון זה, מ-19 בפברואר 1911, מצוין כי הפורמט של כמה מהגיליונות העתידיים לבוא יהיה קטן יותר מפאת מחסור בנייר. אף על פי כן מודיעה הנהלת העיתון שהיא הצטיידה בנייר לפורמט גדול יותר, שיכיל חומר קריאה משובח.³⁰ המערכת הבטיחה לעצמה את שיתוף הפעולה הקבוע של חבר הפרלמנט דימיטר ולהוב, של ס' נחום, נציג הוועד הפועל של פדרציית הפועלים הסוציאליסטית,

במשכורת, נענה במילים: "המחלקה שלך, במקום שתשא רווחים, גורמת לנו להפסדים; אנחנו ממשיכים להחזיק אותה רק בשביל התחרות". כמו כן דווח על כך שהמנהלים נוהגים להעליב עובדים, וכי האחרונים נאלצים לא אחת למחול על כבודם מחשש שייפכו למובטלים.

בחברות אחרות נהגו העובדים מתנאים טובים יותר. לפי עדותו של ב', עובד לשעבר בחברת Errera, מצבם של העובדים בחברה זו טוב יותר. הם חופשיים יותר. הם מורשים לשבת מדי פעם כדי לאפשר מנוחה לרגליהם היגיעות. "הם יכולים לדבר קצת, לשנות קפה, לקרוא עיתון, לקבל מדי פעם אורחים ואפילו להתפלל במקום".³⁷ אף על פי כן הם לא יכלו לבקש העלאה בשכרם או כל הטבה אחרת, ונאסר עליהם להיות חברים באיגוד מקצועי כלשהו, אפילו בכוה המוכר על ידי הממשלה. איסורים אלה נומקו בטענה שהמשכורות בחברה מנופחות כל כך עד שלא התקרבו כלל למשכורות המקובלות בשוק העבודה לעובדים בדרגתם. כן הודגש שצעירים רבים הסכימו לתקופת הכשרה של שלושה חודשים בלא שכר כדי להתקבל לעבודה בחברה זו. מכאן התהיות: "מדוע אפוא לאפשר לעובדים כאלה לבקש העלאה בשכרם? אשר לחברות באיגוד מקצועי, עובדים אלה אינם זקוקים לכך. מדוע? מבחינתם הכול בסדר, דבר אינו חסר להם".³⁸

לזמן מה הלכו העובדים שולל אחר הדברים האלה, אך בעקבות שבייתה הם הצליחו לכפות על ההנהלה לחתום על הסכם, שכן ללא הסכם ההנהלה לא עמדה במילתה. "ההנהלה, שכבודה העצמי נפגע, חשה שהיא מוכרחה לבטל את ההסכם. ככלות הכול, האם אין ההנהלה עצמה איגוד מקצועי? אמת היא שהוועד של איגוד מקצועי זה מעודד כל אחד להלשין על חברו, אך הדבר נעשה לטובת העובדים כולם".³⁹ הם היו רשאים להלין לכאורה רק על דבר אחד – על כך שמספר שעות העבודה אינו מוגבל. תלונה אפשרית זו נענתה בטענה כי מי שעובד הרבה מרוויח הרבה, ולראיה המנהל שעובד "בלא הפסקה ולכן הוא מרוויח כסף רב". לסיכום נכתב: "עובדים כאלה, כלום אינם בני מזל? הם עובדים כל נעוריהם כדי לגרום את רגליהם, מורעבים, בזקנתם".⁴⁰

העיתון העלה גם נושאים מעוטי חשיבות. כך, למשל, הוא הפיק טענה על התנהגות לא ראויה של רופאים אחדים. ב-17 במאוס 1911 נאמר שביום שני האחרון, אחד ה"קומרדים" שאחותו חלתה הלך בשעה שש בבוקר לקרוא לדוקטור מאיו. לאחר שהתדפק על הדלת "שעה ארוכה" נאמר לו שהרופא ישן. כעבור שעתיים שב אותו סינדיקליסט לביתו של הרופא, וזה הבטיח לו לבוא, "בתשלום כמובן". דוקטור מאיו לא עמד בהבטחתו. בשעה שלוש וחצי מצא אותו הסינדיקליסט והזכיר לו את הבטחתו מהבוקר. דוקטור מאיו השיב לו שלא יכול היה לבוא מפני שאין זה הרובע "שלו". לנוכח התעקשותו של המבקש הטרדן אמר לו הרופא שבכוונתו לפנות למשטרה "כדי להיפטר ממנו". בכתבה הובעה מורת רוח מהתנהגותו של הרופא. "איזו בושה! אילו רגשות מפעמים בו?! האם כך ינהג רופא המודע לחובתו? אנו מצטערים שיש מי ששוכחים שקודם להיותם רופאים עליהם להיות בני אדם".⁴¹

במה שקשור לסכסוך הטבק, הכריז מאמר מ-1912 ש"הסכסוך] ימשיך כל זמן שהמעסיקים לא יוותרו על דרישותיהם. העובדים מתנגדים, והתלהבותם גדלה מיום ליום. עם התלהבות כזו, הדרך לניצחון סלולה בפניהם".⁴² באותה תקופה נהגו לומר ש"חי ומת

במסגרת האיגוד המקצועי. כחבר בכיר ב"מפלגה הצרה" הוא הצטרף ב-1908 אל קבוצת הפרולטרנים של ניקולאי חרלוקוב, שאותה הגדירו ה"צרים" כאנרכיסטית וליברלית. אברהם בן ארויה נעשה למזכיר המפלגה בעיר פלובידיב. בתחילתה של מהפכת התורכים הצעירים עזב בן ארויה את פלובידיב והגיע לסלוניקי. שאיפתו הייתה לנצל את האפשרויות החדשות שמהפכת התורכים הצעירים פתחה בפני התעמולה הסוציאליסטית, פֶּעֶר המיושבת ברובה המכריע ביהודים ספרדים, כמוהו. בן ארויה הספיק לפרסם בפלובידיב ספרון בשם "השאלה היהודית והסוציאליזם דמוקרטיה".³³ סלוניקי הייתה אז בשיא תסיסתה הפוליטית והחברתית והיו בה גלי שבייתה קשים – קרקע פורייה לפעילותו ותרמה לחידוד נטיותיו הסינדיקליסטיות. ואכן, התעמולה שניהל התפשטה בקרב הפועלים והאינטלקטואלים היהודים והגיעה לשיאה בספטמבר 1908, עם הקמת חוג סוציאליסטי של יהודים-ספרדים אשר באפריל 1909 נקרא בשם "אגודה פועלית וסוציאליסטית".

La Solidaridad Ovradera מספק ידיעות יקרות ערך על הסולידריות. בגיליון האמור מצוין כי ביום השבת הקודם נערכה בפדרציה הסוציאליסטית של סלוניקי הוועידה הראשונה של האיגוד המקצועי של המנהלים והעובדים. הנואם, אלברטו ארדיטי, דיבר על הסולידריות ועל יתרונותיה. הוא ציין את הצורך בקשרים בין המנהלים לעובדים של סלוניקי ובאיגוד מקצועי כדי להגן על האינטרסים של העובדים ולבלום את נצלנותם של מעסיקים חסרי מצפון. הוא הציג את פועלם ואת ההצלחות הכבירות של ארגוני העובדים בעולם כולו, תוך שהוא מתבסס על נתונים מהתקופה. הוא סיכם את דבריו באמירה שכישלוננו של ארגון העובדים בסלוניקי נגרם בחלקו הגדול בשל אדישותם של החברים בו. בסיום דבריו הזמין את כל העובדים לאספה הכללית הבאה, שבמהלכה צפוי היה הוועד החדש להציג את תכניתו ולהגדיר את הפעולה שיש לנקוט למען רווחתם של החברים.³⁴

העיסוק בעניינים חברתיים עמד במרכז ענייניו של העיתון. כך למשל מאמר של קארי ברזלי [ברזילי], שנדפס בגיליון מיום שלושה במאוס 1911, מתאר את תנאי העבודה הגרועים של עובדי חנויות הכלבו.³⁵ במאמר נטען שעובדים אלה, בניגוד למה שהם חושבים, אינם נהנים מזכויות עדיפות יותר מן הפועלים הפשוטים. רבים מהם יודעים כמה שפות וקוראים ספרים ועיתונים. אחדים מהם מקווים להפוך לסוחרים גדולים, אך לעתים קרובות נופלים קורבן לאשליותיהם. הם אומללים יותר מהפועלים, אשר חרף השכלתם הדלה והיעדר יכולת לנתח את המצב מנסים באורח אינסטינקטיבי לאחד את כוחותיהם כדי לא להימחץ. בין העובדים אלה המועסקים בבתי המסחר הגדולים הם הסובלים יותר מכול. "כל אחד שם מתעסק רק במדף אחד, רק בפריט מסוים, בלא שיוכל להעשיר את ידיעותיו. הם הופכים למכונות שאינן מסוגלות לבצע עבודה אחרת".³⁶

בתי המסחר הגדולים אופיינו בשלטון רודני. עובד לשעבר הזכיר חברה שבה העובדים פוטר ללא סיבה. תנאי העבודה שם היו קשים מאוד. העובדים יצאו מעבודתם בשעה שבע וחצי בערב במקום בשעה שש. לעתים קרובות הם לא נהנו מחופשה בימי שבת אחר הצהריים ובימי ראשון. העובדים לא היו רשאים לקרוא, לדבר או לעשן. איחור של כמה דקות נוכח משכרם. שני פועלים שנגררו לוויכוח ביניהם, גם הקל ביותר, נשלחו הביתה בלא תשלום. אדם שהעז לבקש העלאה

- romane, Bruxelles 1909, vol. 1, pp. 470-506; Idem, "Algunas observaciones generales sobre el judeo-español de Oriente", *Rivista de Filología Española*, 10 (1923), pp. 225-244; Idem, "Espigueo judeo-español", *Rivista de Filología Española*, 34 (1950), pp. 9-106
- 3 C.M. Crews, *Recherches sur le judéo-espagnol dans les pays balkaniques*, (להלן: *espagnol*), Paris 1935
- 4 P. Bénichou, *Romancero judeo-español de Marruecos*, Madrid 1968; Idem, "Observaciones sobre el judeo-español de Marruecos", *Rivista de Filología hispánica*, 7 (1945), pp. 209-258.
- 5 D. Carlier, *Lexique de deux numéros du journal judéo-espagnol: La Luz de Israel*, Maîtrise préparée sous la direction de Michel Darbord et du Professeur Haïm Vidal Séphiha, Université de Paris-Sorbonne, U.E.R. d'Études ibériques et latino-américaines, 1977-1978.
- 6 L. Lamouche, "Quelques mots sur le dialecte espagnol parlé par les Israélites de Salonique", *Romanische Forschungen*, 23 (1907), pp. 969-991.
- 7 J. Subak, *Judenspanischen aus Saloniki, mit einem Anhang: Judenspanisches aus Trieste* 1906; Idem, "Zum Judenspanischen", *Zeitschrift für Romanische Philologie*, 30 (1906), pp. 129-185
- 8 D. Simon, "Charakteristik des judenspanischen Dialeks von Saloniki", *Zeitschrift für Romanische Philologie*, 40 (1920), pp. 655-689.
- 9 Crews, *Recherches sur le judéo-espagnol* לעניין לשונם של הטקסטים מסלוניקי, ראו עמ' 33-35. עוד על הטקסטים מסלוניקי ראו עמ' 66-80, וכן *Textos judeo-españoles de Salónica y Sarajevo con comentarios lingüísticos y glosario*, *Estudios Sefardíes*, 2 (1979), pp. 91-249, Editorial note by M. Hassan, pp. 250-258; Idem and J.P. Vinay, "Quelques observations supplémentaires sur le parler judéo-espagnol de Salonique", *Bulletin Hispanique*, t. 41, 3 (juillet-septembre 1939), pp. 209-235.
- 10 Haïm Vidal Séphiha, "Ladino et Djudezmo", in idem, *Salonique 1850-1918. La "ville des Juifs" et le reveil des Balkans*, Paris 1992, pp. 79-95.
- 11 R. Mantran (ed.), *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris 1989; Mantran [ed.], *Histoire de Thessalonique en 1912 à travers les dessins; (l'Empire Ottoman de Thalia Flora Karavia*, Thessalonique 1991.
- 12 קונק (תורכית): בתורכיה ובשטחים שהיו לפני חלק מהאימפריה העות'מאנית ציינה המילה Konak בית גדול או ארמון המשמש כמעון רשמי.
- 13 P. Risal [alias Joseph Nehama], *La ville convoitée Salonique*, (Risal, *La ville convoitée Salonique*), Paris 1918, p. 328.
- 14 כינויים לקבוצות גרילה שונות שפעלו בארצות הבלקן.
- 15 Risal, *ibid.*
- 16 G. Haupt, "Introduzione alla storia della Federazione Operaio Socialista di Salonico", *Rivista Movimento operaio e socialista*, 18, 1 (janvier-mars 1972), pp. 99-112 ("Introduzione").
- 17 N. Cohen-rak, *La Solidaridad Ovradera (Journal socialiste judéo-espagnol de Salonique, 1911)*, thèse de doctorat de 3e cycle, sous la direction de Haïm Vidal Séphiha, Université de

מונחים על כתפיה של אוכלוסיית תורכיה: הקפיטליזם שמוחץ אותה בהוצאות ובדרישות, והפיאודליזם שאינו מעניק לכוחותיה היצרניים שום אפשרות להתפתח"⁴³. מאמר של ז'קמינה (Jakmina) מלמד על חייו של העובד בתקופה זו:

הוא עובד קשה. הוא מזיע כל היום ואין לו כל הנאה. עבודתו קשה מאוד ועייפותו בלתי תיאמן, משכורתו אומללה, חייו עצובים, משפחתו מרובת נפשות ואליה נתונות כל מחשבותיו, איש אינו יודע את צפונות לבו, הוא עצוב, מלא מרירות, הוא חושב על ילדיו הקטנים, הוא חושב על אשתו האומללה, שעיפה מלסבול. הם סובלים ממחסור במצרכים חיוניים, אפילו בלחם, הדבר היקר מכל יקר. בארץ זו שאורחותיה עקלקלות, הם סובלים עוולות מרובות ההופכות קומץ אנשים ל"בוסים" ואת היתר – להמון של עבדים. לראשונים, כל גחמה העולה בראשם, השמש זורחת למענם בלבד; ובעוד המדוכא, שידו מתקשחת ועורו משחיר בשמש, כואב, מזיע, עייף ורצוף, אלה מהמעמד הגבוה יותר אוכלים ושותים בזכות עמלו המפרך, תוך שהם לועגים לאומללותו. הוא, שדמו רותח בוורידיו, סופו שהוא משלים עם מצבו מתוך אמונה שמצבו לעולם לא יוכל להשתנות ושחייו לעולם לא ידעו שיפור.⁴⁴

ז'קמינה חותם את מאמרו בעצה: "לך לך, עובד קשה יום, אל האיגוד המקצועי, מושיעך, הצטרף אל אחיך! אֶחָד עִמָּם כוֹחוֹת וְתוֹיֹכָח שְׂכַל תְּכִנּוּיֹתֶיךָ מִשְׁתַּנּוֹת וְסַבְלֶיךָ קֵטָן"⁴⁵.

אם כן, מחברי המאמרים לא הזניחו את השאלות החברתיות. הם ביקשו לעורר את התודעה המעמדית בקרב העובדים ולהכינם למאבקים העתידיים. הם לימדו אותם לראות לטווח הרחוק ולהבין, מעבר לאינטרסים המיידיים ולסיפוק הצרכים היומיומיים, את האידאל הסופי של מאבקי השחרור: הסוציאליזם.

בשעה שהקהילה היהודית של סלוניקי לבשה גווניו שונים לפי ההקשר הפוליטי, במיוחד ב־1911-1912, ובשעה ששכבות חברתיות חדשות נוצרו בה בהדרגה, נערכו במקביל יוזמות שונות מצד העיתון הסוציאליסטי *La Solidaridad Ovradera*. מובן מאליו שעיתון זה הוא גם ראי לאופן שבו העיתונות היהודית-ספרדית מילאה תפקיד חשוב מנקודת מבט ספרותית בתרומתה לטיפוח הסוגות הספרותיות החדשות – הרומן והנובלה.

סקירה זו אפשרה הצצה לעיתון בשפה היהודית-ספרדית מתחילת תור הזהב של העיתונות בשפה זו, שראשיתו ב־1908 וסופו בתקופת מלחמת העולם השנייה.⁴⁶ מאמר קטן זה הוא בבחינת תרומה ראשונית לחקר העיתונות בשפה היהודית-ספרדית, קורפוס שטרם זכה להתייחסות מחקרית מספקת. זו כרוכה בקשיים אובייקטיביים שיש להכיר בהם: פיזורם של עיתונים אלה ברחבי העולם, וריבוי השפות שיש לשלוט בהן – יהודית-ספרדית, תורכית, בולגרית ויוונית – כדי להיטיב להפיק את האוצרות הטמונים באותם עיתונים. האין זו משימה ליותר מחוקר יחיד?

הערות

1 M. Sala, "Los fonemas en el judeoespañol", *Studia hispánica in honorem R. Lapesa*, 3 vols., Madrid 1972-1975, vol. 1, pp. 521-524.

2 M.L. Wagner, *Caracteres generales del judeo-español de Oriente*, Madrid 1930; Idem, *Beiträge zur Kenntnis des Judenspanischen von Konstantinopel*, Vienne 1914, pp. 143-151; Idem, "Los judios de Levante", *Revue de dialectologie*

- G. Haupt, E. Savova, A. Thikian, M. Armand, *Le Mouvement ouvrier bulgare*, Paris 1984 32
- A. Benaroya, *Evrejkijot vapros i socialnata demokracija*, Plodiv 1908. 33
- La Solidaridad Ovradera*, 19.2.1911, p. 3. 34
- K. Barzaly, *La Solidaridad Ovradera*, 3.3.1911, p. 7. 35
- N. Cohen-Rak, "Un journal judéo-espagnol de Salonique *La Solidaridad Ovradera*", *Actes de la journée d'études judéo-espagnoles du 22 janvier 1990*, Clichy, École des Hautes Études du Judaïsme, 1990, pp. 10-16. 36
- La Solidaridad Ovradera*, 10.3.1911 37
- ש.ם. 38
- ש.ם. 39
- ש.ם. 40
- ש.ם. 41
- ש.ם. 42
- Longuet, *Le mouvement socialiste*, p. 501. 43
- La Solidaridad Ovradera*, 10.3.1911. 44
- ש.ם. 45
- R. Molho, "The Jewish Community of Thessaloniki and its Incorporation to the Greek State (1912-1919)", *Colloque "Thessalonique après 1912"*, Thessalonique, Municipalité de Thessalonique, Centre d'Études historiques de la Ville, 1986, pp. 285-301 [המאמר כתוב ביוונית]; 46
- J. Adj, *Les sephardim de Grèce de l'avant guerre à nos jours*, Maîtrise préparée sous la direction de Michel Darbord et du professeur Haïm Vidal Séphiha, Université de Paris-Sorbonne, U.E.R. d'Études ibériques et M. Molho, "Le Judaïsme grec en ;latino-américaines, 1973-1974 général et la communauté juive de Salonique en particulier entre les deux guerres mondiales", *Homenaje a Millás-Vallirosa*, Consejo superior de investigaciones científicas, Barcelona 1956, vol. 2, pp. 73-107.
- la Sorbonne-Nouvelle Paris III, décembre 1986, t. I, p. 6 18
- Meropi Anastassiadou, *Salonique, 1830-1912, Une ville ottomane à l'âge des réformes*, Leyde 1997, pp. 58-62 Mantran (ed.), *Histoire de l'Empire Ottoman*. 19
- G. Haupt, "Le début du mouvement socialiste en Turquie", *Le Mouvement social*, n° 45 (octobre-décembre 1963), pp. 121-137 19
- S. Velikov, "Sur le mouvement ouvrier et socialiste en Turquie après la révolution Jeune-Turque de 1908", *Études balkaniques*, 1 (1964), pp. 29-48 20
- J. Longuet, *Le mouvement socialiste international*, Paris 1913, 20
- (Longuet, *Le mouvement socialiste*: להלן) pp. 510-511 21
- ש.ם. 21
- J. Starr, "The Socialist Federation of Saloniki", *Jewish Social Studies*, 7 (1945), pp. 323-336; A. Benaroya, "A note of 'The Socialist Federation' of Saloniki", *Jewish Social Studies*, 11 (1949), pp. 69-72. 22
- A. Galante, *Histoire des Juifs de Turquie*, Istanbul 1926, vol. 9, p. 218. 23
- מ"ד גאון, העיתונות בלאדינו: ביבליוגרפיה. שלוש מאות עיתונים, ירושלים תשכ"ה. 24
- Haupt, "Introduzione", p. 100. 25
- במכון בן-צבי עיינתי בגיליונות שונים של העיתון. נוסף על אלה השאיל לי פרופסור חיים וידאל ספיחה, בנדיבותו הרבה, צילומים של העיתון מן האוסף הנמצא בספרייה של סופיה. 26
- D. Vlahov, *Memorai*, Skopje 1970 27
- N. Cohen-Rak, *U.E.R. d'Études Ibériques et Latino-Américaines*, Université Paris IV, 1978 28
- לאור, אוצר המילים ותקצירים של שני גיליונות מן העיתון בשפה היהודית-ספרדית *La Solidaridad Ovradera* 29
- Roland, *La Solidaridad Ovradera*, 19.2.1911, p. 1 29
- ש.ם, עמ' 2. 30
- מ' גורקי, האם, מרוסית: ז' זמירי, תל אביב תשכ"ו. 31